

Kovács András Ferenc

GYURMAMÁRVÁNY

Parti Nagy Lajosnak

Ha jó ha csúf de legszebb
Egy vers se nyújt receptet –
Tört márványgyurma hamva
Csak nyelvpör s gyurmamárvány –
Nem készül úgy rohanva
Titkos nem túl nagy ármány –
Sok semmit szétűrítvén
Lesz minden szép sűrítmény –
Szót sort ha egy darabnyi
Gyógyszerként elharapni
Gyerekjáték – de bármi
Az hogy fog összeállni?

AZ EGÉSZNEK AZ ÖSSZHANGJA

INTERJÚ KOVÁCS ANDRÁS FERENCCEL

Codău Annamária: *Szoktad mondani, hogy a Látó egy különleges lap. Az elején, '90-ben milyen terveitek voltak vele? Ugye, az Igaz Szó volt az előd, de lett egy új lap új névvel, teljesen új kezdet volt neked, meg Láng Zsoltnak is, aki kis idő múltán csatlakozott a szerkesztőséghez.*

Kovács András Ferenc: Úgy hiszem, hogy volt valami a levegőben, amit akkoriban szabadságnak hívtak: az elképzelések sokfélesége. Volt a levegőben irodalmilag is valamiféle konszenzus, ha nem is szabadság, de felszabadulás. Én eldöntöttem, hogy ide fogok jönni a *Látó*hoz, mert több helyre hívtak annak idején: a kolozsvári színházhoz, a kolozsvári bölcsészkarra és a *Napsugár*hoz is. A vásárhelyi színművészetire is különben, de oda később be is kerültem. Tudtam magamról nagyon jól, hogy semmilyen más közösségi pályára nem tudok ráállni. Nem vagyok politikus alkat. Passzionátusan politikus vagyok – a politikára való figyelést értem ezalatt. De tudtam, hogy engem a lapszerkesztés érdek. Nyilvánvalóan sok egyéb miatt is, de Vásárhelyt választottam, és jókedvűen. Ez tudatos és szabad választás volt számomra. A *Látó* egy irodalmi közösségi hely volt és lett. Ismertük egymást – utánam érkezett, azt hiszem, egy hónap múlva Láng Zsolt –, s az elképzeléseket meg lehetett beszélni. Akkoriban minden mozgott, minden a változás lázában égett, ugyanakkor a visszaemlékezés, az adósságok lázában is, hogy mit kellene most közölni. (Azt nehezen viseltük volna, és nem akarta senki sem viselni, ha van cenzúra – ugye mert hát addig volt –, amely megmondja egy szépirodalmi lap kollektívájának, hogy mit közöljön, vagy mit ne.) Voltak véleménykülönbségek, de hát volt az érvelésnek kultúrája, és türelme. Volt mosolya is, és volt fintora is.

És volt elképzelés: ki volt találva egy lap, a *Látó*. Mindnyájan lelkesen azt hittük – és részben beigazolódott –, hogy rengeteg szöveg lesz. Rengeteg szöveg lett, a bőségnek szerintem csak olykor volt zavara. Ráadásul itt volt már maga az a – különben Markó Béla által kitalált – név, hogy „Látó”, kiváló választás. Lehetséges, hogy ott kísért mögötte a *Holminak* a

'80-as évekbeli indulása, csak hát ez most nem Bessenyei György, hanem Batsányi János. De ez a Batsányi különösen jó választás volt, így, ahogy utólag nézem, mert Batsányi egy örök – s aztán száműzött – ellenzéki is volt, egyrészt republikánus, később pedig éppenséggel bonapartista. (Stendhal is egy nagyon szabad ember volt, habár kissé bonapartista. Kedvenc regényíró, azért szúrta közbe.) Tehát *A Látó* egy fontos vers volt, vers *is* volt: megújul a világ, század satöbbi. Szép remények voltak akkor – ez viszont Dickens. De volt egy közös alap, amiről el lehetett indulni. Ott volt akkor Gálfalvi György, Markó Béla, Jánosházy György, akivel jóban voltam, Nemes László volt a prózarovat vezetője. Számomra eléggé ismert terep volt, mert néha-néha közöltem az *Igaz Szóban* is. (Székely János '89 márciusában már nyugdíjba ment.) Tehát a bőség zavara vagy zavartalansága, azt mondtam. De kellett hozzá konszenzus is. *A Látó*ban volt mindig nyíltság, nyitottság – egyrészt minden felé, ami új, ami eddig közöletlen, ami más, másrészt pedig minden felé, ami „hagyomány”, ami klasszikus a szövegtergerben, a magyar vagy a világirodalomban. Ezért gondolták mindig, hogy a *Látó* egy nagyon elitista lap. Talán nem hiába gondolták. Jó volt ezt csinálni. Voltak nehéz pillanatok, de a nehéz pillanatok mindig át lettek hidalva, óriási energiával. Látni kellett volna a frissen odaérkezett Láng Zsoltot, mi voltunk a legfiatalabbak, én a legfiatalabb a szerkesztőgárdában. De a fiatalság nem rögtönérdem, és nem rögtöntehetség. Az egy állapot. Az az életünk legmélyebb állapotja, ahogy Jékely Zoltán mondta, bár ő ezt egy kicsit szenuálisan gondolta. Nagyon izgalmas évek voltak. Csupa ötlet, rengeteg szöveg, és nagyon későn kezdtek apadni a szövegek. Voltak rágós dolgok is, amiket nem lehetett közölni mondjuk '89 előtt, de azok is fontosak voltak, dokumentumértékűek. Ha megnézi az olvasó az archívumban vagy az Arcanumon, láthatja, rengeteg mindent és mindenkit közöltünk.

Mi az, ami felkészített erre a szerkesztői attitűdre, gyakorlatra, hogy tudj válogatni, hogy ebben a bőségben, kezdeti lendületben sikerüljön eligazodni? Ez az attitűd is alakult a viták során? A konszenzus kialakítása egy folyamatosan mozgásban lévő és tartó folyamat lehetett.

Igen, ez pontosan így van. A konszenzus és a mozgás fontos itt. Szerkesztést, vagy hogy egy szöveggel hogyan dolgozunk, azt én megtanulhattam még az egyetem előtt, akár édesapámtól, aki azért szövegekkel dolgozott, akár a *Szatmári Hírlap* akkori szerkesztőségében, ahol én nem voltam tag, csak bejártam. De hát nagyon sokat tanulhattott az ember a négy év alatt Kolozsváron. Fontos volt számomra, hogy Kolozsváron olyan emberek voltak mellettem, mint Szilágyi Júlia, ő az ottani pótmamám volt, ezt el

szoktam mondani. Aki Szilágyi Júlia mellett nagyon nagy hatással volt rám, az Cs. Gyimesi Éva, akivel kezdettől nagyon érzékeny, jó barátok lettünk, és egymásra tudtunk hangolódni. Életem nagyon fontos pillanataiban mindig ott volt, és mindig érzékenyen és okosan, értelmesen tudott ott lenni. Ott volt még Balla Zsófia, és jó barátomként Egyed Péter. Szerkesztőségekbe és kiadókba jártam, például a *Korunkhoz*, itt Kántor Lajos, Gáll Ernő nevét is említhetném. Ez gyakorlat volt, amiből nagyon sokat lehetett tanulni. A *Napsugár*hoz is bejártam, az is egy nagyon jókedvű redakció volt, illetve a tanáraink az egyetemen a szöveggel való dolgozást tanították rendesen. Engem még, szerencsés voltam, taníthatott Láng Gusztáv is például. Az egész Kolozsvár nagyon sokféle volt akkoriban – lehet, hogy most is az, nem tudom, mert eljöttem onnan. Ott volt az *Utunk* lap is, a *Helikon* elődje, és ott voltak olyan emberek, mint a drága Mózes Attila vagy Király László, csodálatos költő, valamint Kenéz, és akít régről ismertem, K. Jakab Antal és Szilágyi István. Oda nem jártam gyakorlatozni, velük másféle gyakorlatokat végeztem el. Gondos, aprólékos és minuciózus szerkesztő volt Mózes Attila különben. Gyönyörűen kézírt, válaszleveleket is például. Akitől tanultam még, az a roppant szigorú Székely János. Velem mindig szigorú volt, mindenkiel szigorú és igényes volt nyilvánvalóan, tán azért, mert ez alkati dolog volt nála... Tanulni lehetett az általam válogatott vagy előszavazott kötetek összeállításából is. Az első itteni romániai magyar Villonhoz, amit a Krite- rion adott ki, azt hiszem, '88-ban, én írtam az utószót. Ha már Krite- rion, akkor még egy név: Domokos Géza, tőle is lehetett tájékozódást és ízlést is ellesni. Most arra nem térek vissza, hogy gyerekkoromban hány költőt vagy író- t ismertem, vagy kik jártak hozzánk, de Domokos Géza jutott eszembe erről a Villonról. Elkezdtem, de még a nagy székelykeresztúri – nem volt az száműzetés nekem – tanárkoromban, versválogatásokkal foglalkozni, ha kértek tőlem valamit éppen. Verseket nem nagyon közöltek tőlem, csak a *Napsugár*, néha az *Utunk*, a drága Szilágyi István mindig kihasználta a percet, hogy egy-egy verset esetleg mikor lehet beszúrni. Az *Igaz Szóban* nehezebb volt, mert ugyan esetleg betette a verset Székely János, de az *Igaz Szó* – és itt nem Markó Bélára és Gálfalvira gondolok – párhuzamosan fűrt engem, s jelentett fel magasabb sajtó fórumokon vagy a főcenzornál, miköz- ben esetleg néha egyszer vagy kétszer közölte évente a verseimet. De hát ez így volt másokkal is, szoktam mondani, ez nem dicsőség. De a szerkesztés ízét, azt, hogy milyen egy szerkesztőség, azt az ember ilyesmikből megta- nulja. Az jut még eszembe, hogy édesapám fiatalkorában a Gaál Gábor-féle *Utunk*nak az egyik szerkesztője volt, és amíg az *Utunk* a Jókai utca 2-ben, az

emeleten volt, ahol az Elekes nagymamámék laktak, hát engem át-átvittek oda. Ez is eljegyzés volt kicsit a későbbi lapcsinálással. Megint mondom, hogy ez szerencse dolga is. Tehát a szerkesztést így lehet esetleg megtanulni. Gyakorlattal és figyelve, mindenre figyelve.

Abogy mesélsz ezekről a dolgokról, az az érzésem támad mindig, hogy volt egyfajta magától értetődő vagy „természetes” közege az irodalommal való foglalkozásnak ott, ahol neked szerencséd volt lenni. Most éppen Kolozsvárról beszéltél picit többet, Zsolt az interjújában (Látó 2023/7.) Szatmárról tett említést úgy, mint egy olyan közeg, amelyben az ember úgy létezhetett, hogy a szabadságigényt vagy az ellenállásra való képességet mintegy magába szívta, hogyha eléggé nyitottan vagy eléggé figyelően volt benne.

Én most véletlenül voltam háládatlan Szatmárral, nekem az volt a város gyerekkoromban és ifjúkoromban is, Kolozsvár mellett. És álmaimban most is az a város. Tehát nem lettem hűtlen. Ugye én az Állami Magyar Színház miatt születtem Szatmáron. Édesapám filológiát végzett, magyar–francia szakon. Láttam, hogy rengeteget olvas, szerkeszt, ír, darabokat fordít, húz stb. Nálunk a könyvnek nagy becse volt, de hát nemcsak nagy becse volt, hanem a kolozsvári és vásárhelyi írók, költők lényegében, ha Szatmárra vették, mindig meglátogatták a családukat, persze, a szüleimet. Szatmár, akkoriban legalábbis, gondolom, most is, egy nagyon liberális és nyitott város volt. Minden esetleg feltételezett kispolgárisága ellenére felszabadító tudott lenni. Ott is kiváló ismerőseink voltak, és a gyerekkorom is sokféle volt, és nagyon szerencsés. Az iskoláim is: igen jó tanárok tanítottak. De ha jól is fogalmaztam, vagy jó voltam magyar nyelvből, igazából nem erre a pályára készültem. Nagyon sok természettudományos és biológiai, földrajzi, de történelmi és művészettörténeti érdeklődés is volt bennem, persze irodalmi is. Jó irodalomtanárok is bőven akadtak ott. Szatmár nagyon szabad, nagyon nyitott, fura és fölszabadító város volt akkoriban, és nagyon jó volt felnőni ott. Most is nagyon szeretem, nekem könnyű volt, mert, ahogy el szoktam mondani, művészyerek voltam, a művészyerek nem gyűttment, hanem befogadott, szeretett ember. Én vagyok az egyetlen igazi szatmári a családból, mert édesanyám kolozsvári, édesapám pedig marossárpataki, Vásárhelyen végzett még a régi Református Kollégiumban, de hát ő azért erősen kolozsvári kötődésű volt, aztán a szüleim nagybányaiak lettek, s aztán jött Szatmárnémeti. Fontos számomra mindaz, amit gyerekkoromban megtapasztaltam. És akkor itt meg kell említeni a Szatmár környéki ismerősöket, falvakat is, a szolgálólányokat, akik általában a Székelyföldről jöttek. Illetve azt is, hogy én Szatmár mellett jórészt Kolozsváron voltam, az Elekes nagy-

mamámnál, és azután rengeteget Marossárpatakon, az édesapám szüleinél, ahol óriási rokonság volt. Mindez messzemenően meghatározta azt, hogy '76–77-ig miket csináltam, hogyan gondolkodtam, hát így többféle nyelvet beszélt az ember egy kicsit. Érdekes volt ez a többlakiság, gazdagodás volt. Mindent, még a rosszat is fel tudtam fogni úgy – most nem a szülőföldről beszélek –, hogy abból is sokat lehet tanulni. A rosszból is megtanulod azt, hogy mi a jó, vagy mi lehetne a jó.

Hogy látod, Marosvásárhelyen, a Látó körül és nem csak, kialakult ilyenfajta szellemi környezet, amely ennyire meghatározó lett volna?

Marosvásárhelyen ez a szellemi környezet a legnyomottabb időkben, a Ceaușescu-éra alatt, a diktatúrában is meglátszott, ki tudott alakulni, legalábbis interperszonális kommunikációkban... Vásárhely mindig más volt. Szatmárról teljesen másnak tűnt, gazdagon nyüzsgőnek, mozgékonyak, egy kicsit olyan lazának, egy kicsit olyan gájnernek, egy cívis voltában is nyitott helynek tudott mutatkozni. Ódákat Tompa Gábor zengett mindig a régi Vásárhelyről azért, hogy össze tudja hasonlítani valamivel, ami éppen eszébe jut. Sokat jártunk a szüleimmel Vásárhelyen, inkább nyaranta, általában a Molter-házban kötöttünk ki, meg színészi társaságban. Később, a '80-as években számomra Markó Béla és Gálfalvi György barátságát és Székely János szigorú mentorságát jelentette Marosvásárhely.

Vásárhely azért volt érdekes és reményekkel teljes a kilencvenes években is – és lehetséges, hogy ez így lesz továbbra is –, mert akkor egy új, nagyon jó periódus volt, egészen úgy 2000-ig. Nagyon sokan megfordultak itt. A *Látó*-nál minden szerkesztőnek igen jó saját irodalmi kapcsolatrendszere volt. A kezdet kezdetén ezeket az eseményeket közösen hoztuk létre, de jórészt a Gálfalvi Gyurka és Markó Béla kapcsolatrendszere működött. Mostanában a *Látó* Irodalmi Játékokról beszélnek, amelyek 2008-tól vannak, ez mintegy pótlólag alakult ki a *Látó* Irodalmi Színpad mellett. A *Látó* Irodalmi Színpadon majdnem mindenki megfordult: itteni és magyarországi irodalmi lapok szerzői és szerkesztői, a *Holmi* például háromszor járt erre. Azt el kell képzelni, amikor tömött mondjuk a Kultúrpalota nagyterme, s valóban ott van Konrád György, Csoóri Sándor vagy Faludy György. Kiadók is jöttek, a Magvető többször. '92-től a *Látó*-díjak is idevonzottak irodalmárokat, az elején nagyon bő volt a választék, hogy kinek adhatnánk, ugyanakkor az elején még nem kaphatott magyarországi szerző *Látó*-díjat. Nem volt megtiltva, csak nem lehetett valami miatt megcsinálni. Ezért fordult elő, az érdemekén túl, a jó írásokon túl – mindig elmondja a jelenlegi főszerkesztő, Vida Gábor is, hogy itt a *Látó*-ban megjelent írás az, amit díjazunk –, hogy

akik több műfajban alkottak, azok több műfajban kaptak díjat. Ilyen volt Visky András, Bogdán László, Balázs Imre József. Azt hiszem, hogy az első magyarországi díjazottak Szepesi Attila és Térey János voltak. Amikor a *Látó* irodalmi díj alapítódott, akkor még szép summával járt, később ez apadt. Az elején még volt mellette egy-egy gyönyörű plakett, rajta Batsányival. Most már másképp néz ki az érem, de a lényeg rajta van: „vidulj, gyászos elme”. A „megújul a világ” lemaradt róla. Ugyanis a világ nagyon nehezen újul. Az irodalom viszont tud újulni.

Visszatérve: a *Látó*-ban volt és van konszenzus. Ez öt-hat-hét emberről szól, illetve azokról, akik a háttérben csinálják, szövegszerkesztik, tördelik a lapot, olvassák. Ez egy kis közösség. És ilyen szempontból mindig jól és odafigyeléssel igyekezett működni. Hogyha nem, akkor voltak kisebb-nagyobb döccenések. Például elárulom, hogy én, ha kinyitok bármilyen lapot, nem csak *Látót*, rögtön rányitok az első sajtóhibára vagy elütésre. Ez mostanában is előfordul, amikor már nem vagyok főszerkesztő; ilyenkor mindig szólok, hogy azért ez milyen! Az ember kiszúrja ezeket a dolgokat két pillanat alatt. A magaméiban is. Az utóbbi időben például a saját köteteimnek is én voltam a szerkesztője. Annak idején, már a nyolcvanas években, megdicsért a nagyon szigorú Mózes Attila, már másodjára említtem meg: „Te mindig olyan szép, tiszta, rendes kéziratot küldesz.” Ilyet én később nem mindig láttam, még olykor a *Látónál* sem. De nagyon szeretem, hogyha a kézirat rendben van. Amikor nem ír vissza tízszer a szerző – ami egy versben borzasztó dolog –, hogy kicserélnék két vesszőt, három magánhangzót, meg ilyesmi, mert akkor a legszelídebb ember is – én temperamentumos vagyok különben – megőrül, nemhogy a főszerkesztő! Viszont egy lapnak, ezt lehetett érezni Gálfalvi Gyurka attitűdjén és Markó alatt is, a nehezét vagy a felelősségét a főszerkesztő viseli. Ez a felelősség nem leosztható. Semmire nem leosztható. Ez a felelősség nem megkerülhető. A többi öt-hat ember között dől el, az általuk vallott ízlésrend, elvárások és minőségi elvárások szerint. A *Látónál* is közös szerkesztés volt.

Hogy kell elképzelni ezt a közös szerkesztést?

Ezt úgy kell elképzelni, hogy a kezdet kezdetén mindenki elolvasott mindent. Ez hosszú ideig rendszeresen így ment. Jóval később azonban csak a nagyon problematikusnak tűnő dolgoknál, kéziratoknál, esetleg lapszámoknál fordult elő, hogy mindenki elolvasott szinte minden szöveget. Persze, azért néha sok problémás anyag is adódott.

Még mielőtt elfogadta volna a rovatszerkesztő?

Nem mielőtt elfogadta volna, hanem ha a rovatszerkesztő bizonytalan volt a dologban. Különben a rovatszerkesztőknek teljesen szabad keze volt. Ha valamelyik szerkesztőtárs valamelyik szöveget nehezményezte, akkor meg lehetett beszélni. A lapot tehát így is, úgy is többen nézték át. Az első hét évben nagyon minuciózusan ment. Akkoriban is sok minden zajlott a világban, de valahogy sokkal lassabban, tehát volt idő minden ilyesmire. Egy lapot az ízlés, a minőség és az egymásban való bizalom tart fenn. Ha én kaptam egy esszét vagy egy prózát valakitől, nem mondtam véleményt. Azt mondtam, hogy ezt átküldöm az esszérovatnak, ezt átküldöm a prózarovatnak, és akkor kiderül, hogy milyen, tetszik-e a rovat szerkesztőjének. A versrovatot nem volt könnyű több mint harminchárom évig csinálni. Nem a semmiből kellett én felépítenem, de építeni és megtartani kellett egy versrovatot; akkor is, amikor főszerkesztő is voltam, akkor is, amikor párhuzamosan majdnem egy évig színházigazgató is voltam, azért a versrovatra nagyon kellett figyelnem. Flexibilitás kell mindenhez. A flexibilitás és a döntésképeség nagyon-nagyon fontos dolog. Mondani kell valamit, mert négy vagy öt ember várja. És van, amikor gyorsan kell dönteni. Habár Szabó Róbert Csaba kollégámnak mondtam, amikor ő főszerkesztő-helyettes is volt, hogy ez a probléma – majd holnap. Van ötperces, tízperces, félórás satöbbi probléma. De most ne csináljunk semmit, mert lehet, hogy... Holnapután majd máshogy látjuk. Én ezt részben a színházból tanultam. „Dönteni? Majd holnap. Még gondolkodunk egy kicsit.” Viszont ehhez nyíltság kell, és a legfontosabb dolog: a meglehetősen görcsmentes bizalom a másik négy, öt, hat emberben. Ez a fontos. És akkor ez mindig sikerül, hogyha az ember rögtön tud dönteni, és hogyha halasztani is tud. Végletekig nem lehet halasztani. Szövegekről van szó. Egy óriási versanyagból például nehéz válogatni, de nem lehetetlen. Még akkor sem, ha éppen nem egészen jó vers, de a közepénél valamivel jobb, valamennyit be kell és be lehet tenni belőle a lapba, mert ez a kor, az ízlés és az irodalom helyzetképe is. Ugye, mint a színház, tükör, Shakespeare. Az, hogy hozott anyagból dolgozunk, ehhez képest közhely. Valóban hozott anyagból dolgozunk, viszont hozott ízlésből dolgozunk. És minőségérzékből dolgozunk. Empátiából dolgozunk, és fantáziából dolgozunk.

Hogyan lehet az ízlést a konszenzussal összeegyeztetni? És ugye még ott vannak a divatok is. Ezt egy kicsit provokatívan kérdezem.

Szerintem ez összeegyeztethető. Azért, mert öt embernek az ízlésében lehet, hogy ötvenöt módusz fér el. És a divat mindig be kell férjen, mert „a divat a kor lelke” – mondta Babits, és hozzátette: „de a nagy költőknek

külön lelkük van”. Mindig nagyon fontos volt a *Látó*ban az is – ahogy most végre van egy külön rovat, mint a Látóhatár –, hogy egy kicsit kilásson. Fontos és nagy lapokban mindig volt egy kitekintés, arra, hogy éppen mi folyik Franciaországtól Angliáig, még hogyha fáziskésések voltak is, még a *Nyugat*nál is, ugye. Mert avantgárd modernizmusban mondjuk a Kasságot akkoriban nem überelte senki. Következétesen szigorú ember volt, és konstruktívan avantgárd. Ez az a magyar irodalmi avantgárd, ami nagyon ritkán jött be, néha, és még a posztavantgárd is csak nehezen.

Persze hogy sok ízlés van. De ez mind összeegyeztethető, mert egy lapot csinálunk. A lap pedig a kor tükre: ezt írták. Ezt írta X, ebből ennyi tetszett nekünk most. Ezt írta Y, ennyi tetszett nekünk most. Ezekből a szövegekből váltakozva összerakható egy építmény. A lap egy ilyen építmény – ez az online lapokon nem mindig látszik –, a nyomtatott lapokban jön ki a zene. Úgy, ahogy 2009-ben Láng Zsolt kollégám elvezényelte a nagy *Örömódát*: mindenki mondta a magáét, de az egésznek megvolt a maga összhangja. Ez nem külön-külön nagyság, ez valaminek, a pillanatnak, a folyamatnak a fontosságát jelenti. Minden koncert sokhangú. Nem ugyanaz a hang. Az ugyanaz a hang roppant fárasztó. Az, amit a divatról kérdeztél, vagy a trendről – olykor irtó fárasztóvá és belterjessé tud válni. Pláne hogyha aktívan azt akarnánk követni. Ez egy szigorú szerkesztési játék. Olyan, mint megírni, nem egy szonettet, azt mondjuk könnyű, hanem egy ódát, vagy egy elégiát antik mértékben. Itt kötöttségek vannak. A lap játék, zene, vízió, nagy empátia és rálátás. Négy-öt szerkesztőnek a rálátása, és a főszerkesztőnek is a rálátása arra, hogy éppen mi van. Hogy mire van fokozott igény, az egy más dolog. A fokozott igény generációsan, nemzedéki kirajzások szerint változhat. Én magam nem hiszek a doktriner nemzedékesdiben, eléggé idegen tőlem – talán az irodalomtól is. Viszont egy nyomtatott lap egy sokhangú hangversenyterem, koncert. Így érzem én.

Nagyon tudatosan arra is törekedett a *Látó*, kezdettől fogva, hogy minden olyant, dokumentumot is akár, amely nem jelenhetett meg régebben, közöljön, tehát legyen benne a romániai magyar irodalom, az erre való reflexiók, illetve hogy legyen benne a kortárs magyar irodalom, visszamenőleg az egyetemes magyar irodalom, és az, amire kilátni éppen abban a pillanatban a – mondjuk úgy – kortárs világirodalomban. Voltak ilyen rovatok, nem határolódtunk el attól, hogy új fordításokat közöljünk, akár klasszikusoktól, akár kortársaktól. Kiváló történet volt az, amikor valahogy meg tudtuk szerezni némely Nobel-díjas beszédét első magyar közlésben. Azt hiszem, hogy ebben Láng jeleskedett. Illetve számomra még mindig a kedvenc az

az Orwell, ami két részben jelent meg, ezt viszont Vida Gábornak köszönhetjük, a George Orwell önéletrajzi töredéke, vagy ilyen kisebb regénye. S azonkívül volt egy csomó tematikus szám, mindig más-más csinálta, de a kollégák részt vettek benne. Most igazságtalan volnék, hogyha mindegyiket fel akarnám sorolni, mert minden bizonnyal néhány érdekes kimaradna. A kezdet kezdetén volt az *ÁlomLátó*, amelyről Láng is beszélt, később az *ÖrményLátó*, amelyet Vida Gábor szerkesztett. Voltak olyanok, amelyeket közösen a *Holmival* vagy a *Lettre*-vel szerkesztettünk, volt olyan, amelyet Márton László írókollégánk válogatott. Szerkesztett Deréky Pál Bécs-számot, volt Velence-számunk, az is csodálatosra sikerült. Városszámok, börtön-fogság számunk a kilencvenes években. Csak arra vigyáztunk mindig, hogy ne merevítsük le a lapot.

Nálunk az volt a fontos, és szerintem az is maradt, hogy a mozgó irodalmat folyamatában kellene megmutatni. Ugye ez a *Látó* szépirodalmi folyó – mondta Láng Zsolt, és irat is egyben. Már maga az írás is egy mozgás, egy folyamat. Egy folyónak is több színű habja van, és több színű mélysége van. Nagyon egyszínűen ezt nem nagyon lehet csinálni, bármennyire *épater le bourgeois* indulatai vannak olykor egy művészembernek. A jó irodalom az írásfüggő, különféle nemzedékektől meghatározott, de azt hiszem, hogy generációs divatok fölött álló. Tehát egy lap egy folyamatot mutat. A *Látó* ilyen szempontból mindig meg volt konstruálva. Markó, Gálfalvi alatt is, az én tizenkét főszerkesztői évemben is, remélem, és a Vida Gábor következő éveiben is. Ez, a *Látó*, egy folyamat. Úgy, ahogy az irodalomban nincs törés – a divatokban meg a váltakozásokban lehetnek törések. A mostani nehézségeket a *Látónál* nyilvánvalóan nem a szerkesztőségváltás okozta, hanem éppenséggel a 2020-as járvány, amikor újra ki kellett találni magunkat, minden művészeti ág újra meghatározta magát. Most nem kell a pekuniákra gondolni, tehát hogy pekuniárisan hogyan tudjuk meghatározni magunkat, azért, mert a kultúrára minden ország, Közép-Kelet-Európában pláne, annyit ad, amennyit ad. Nem sokat. A huszonegyedik század, bizonyos vonatkozásaiban, de Közép-Kelet-Európában pláne, meglehetősen humániák- és kultúraellenesnek mutatkozott egyelőre. Namármost ez Nyugaton azért kicsit másként működik, mert eleve polgári, szabadságjogokkal rendelkező álladalmakon belül a kultúrának más a meghatározottsága, más a helye, és megvan a maga helye. A kultúrára mindenütt másutt több pénz van. Ilyenkor a mecenatúráról kezdenek beszélni. Erdélyben a mecenatúra alig tudott kialakulni, vagyis hát Romániában sem nagyon. Magyarországon sem *nagyon*. Kimondottan. Magánmecenatúra nincs. A mecenatúrához polgárság

kell. Ahol nincs polgárság, polgári értékrend, szabadságjogok, törvények, ízlés, minőségérzet, kritikai élet, ott irodalmi-művészeti mecenatúra nincs. Vagy csak nehezen van. Olyan mecenatúrák, hogy „én majd adok pénzt, de én adom a pénzt, és akkor...” Ilyen mecenatúrák, mondjuk, álladalmilag is léteznek. Most Magyarországon például, főleg, és irányvonalasan.

Elképzelhető-e olyan modell, amely nem ez az államnak való kiszolgáltatottság, sem a mecenatúrának való kiszolgáltatottság, hanem a kultúra valamilyen más működési módja?

Ezek a módusok szerintem kialakulóban vannak. Minden bizonnyal lesznek ilyenek, ha lesz kultúraigénye a térségnek vagy a világnak. Egy amerikai felfogás – civilizációfelfogás – ebben teljesen más, a civilizációban gondolkodik és a szabadságban. Mert a szabadság mindig nagyobb az áhított és valamennyire megteremtett rendnél. A rend Közép-Kelet-Európában autoriter rendet is jelenthet, sőt, sokszor diktatúrát. Itt úgy van kultúra esetleg, hogy most van kultúra, de majd kérünk valamit a mecenáltaktól. Vagy csak bizonyos ízléssávokra van kultúra. Itt a kultúráról olyankor beszélnek, amikor választás van, hivatkoznak rá, megmentettük, ezt csináltuk, azt csináltuk. Megmenteni a kultúrát úgy lehet, itt kimondottan az írott kultúrát, hogy olvasnak, könyvet vesznek, és ha vannak prioritások, ha a politikusok zömének, mondjuk, van minőségérzete és ízlése. De általában nincs.

És az csak úgy lehetne, hogyha olvasnának, tájékozódnanak?

Ez megint a régi dolog, ahogy Apollinaire-rel mondanám, és mondom vele mindig: ez a szabadság és a rend pörpatvara. Nyugat-Európában is, de Közép-Kelet-Európában már, már és megint kimondottan az.

Visszatérve egy picit arra, hogy építményről, konstruálásról beszéltem a szerkesztőségi munka kapcsán. Amikor készültem erre a beszélgetésre, pont az jutott eszembe, hogy te olyan vagy, mint egy építész, abban a tekintetben is, ahogyan a saját köteteidnek a szerkezetét megépíted. De nekem volt szerencsém többször is figyelni, hogy egy tördelési tervet hogyan állítasz össze. Mire igyekszel figyelni ilyenkor, mikor rendezgetni kell, és olvashatóvá tenni? Parafrazálom most azt, amit a Lázary-kötet előszavában írtál.

Hát valóban, minden szöveg egy konstruálás, és egy lap is egy megkonstruált dolog. Az egyik szöveg adja, erősíti a másikat. Nem az egymásutánosságukkal, hanem a motívumok és a zene meg az építészet összefügg, a csillagásatról nem is beszélünk, meg az asztrofizikáról. Itt mégis szövegről van szó, ami olvasott, gondolat is, de hangzás is. És úgy érdekes, hogyha van eleje, vége, közepe, vannak refrének, visszatérő dolgok, attól érdekes egy szám. A gyengébb szöveg is megerősül a másik mellett. Ezért voltak

jók a tematikus számok, mint említettem. Nekem a szívügyem az volt, hogy legyen egy Shakespeare-szám, egy Arany-szám, az Ady-szám után pedig egy Petőfi-szám. De közben volt Weöres Sándor súlypontú szám is, Jékely Zoltán súlypontú szám is. Most csak költőket mondtam. Nem azért mondom, hogy büszkélkedjek ezzel. Én inkább a magyar és világlíra költőire volnék kicsikét büszke. (A büszkeség különben nagyon fura dolog, mert egy ugrásra van a gögtől.) De a tematikus emlékszámok létrejötte jó érzéssel tölt el. Nem rossz érzéssel tölt el. Rossz érzéssel eltölthet akármi más, ami az életem folyamán adódott. A *Látó* soha. Lényegében ez alatt a harmincháromnál több év alatt tovább kellett vinni, illetve többször is újjáteremteni egy versrovatot. Remélem, nem büszkeség, remélem, hogy helyenként meg is tudtam felelni ennek. Volt ehhez valamennyi elképzelésem. Nekem rengeteg kedvenc költőm van, és sokféle ízlésem. Én egy eléggé költészetcentrikus ember vagyok, ami azt jelenti, hogy szeretem a zenét, a fizikát, matematikát, csillagászatot. Egyszóval mindent. Van, amihez nem értek annyira, a matematikához meg az asztrofizikához nyilván. Egy lap az egy összhang, és ez az összhang, miközben a hangfelütések, nem disszonánsan, de látszanak, ez mindent inkorporáló, mindent magába foglaló teljesség. Nemzedékeket láttam, stílusirányzatokat láttam felfutni, láttam összeomlani is. És mégis akkor, a folyamatban, ebben a lapcsinálási folyamatban zenegeni tudott az egész. Ehhez mindenkinek, nem a főszerkesztőnek, nem a versrovat szerkesztőjének, hanem minden szerkesztőnek sokféle ízlése kell legyen, vagyis megérzése és minőségérzete, türelme, jókedve és mosolya is kell legyen. Egy dolgot nem szabad elfeledni, hogy örülni kell a jónak. Ha az a jó húszéves, ha az a jó ötvenéves, ha teljesen divatjamúltnak tűnik is, de jó. De minőségi. Az értékrend a fontos, és mindig a leadott írás a fontos. De a leadott írás is alakítható. Ez pontosan olyan, hogy nem látjuk, mivé áll össze, de egyre többet tudunk a világmindenségről. A Hubble-teleszkóp már szinte réginek számít a James Webb-teleszkóphoz képest, ijesztő dolgok derülnek ki a világmindenségről, a szöveg mögött is lehet valami, mint ahogy ez az egész, ami kint van, ami esetleg távcsöveken keresztül is látszik, kietlenségnek tűnik, de ez egy lüktető érrendszer. A művészet és az irodalom is az. A költészet is, reményeim szerint. A lapcsinálás nemkülönben.